

אנטיתזה לסוגיית האמלי"ח הכימיים והביולוגיים של עיראק

דני שוהם

במידה, בזהירות ובקפדנות, מאחר שאין חולק על כך שהיה לעיראק מאגר עצום של אמלי"ח כימיים וביולוגיים עד 1991 וסביר שגם לאחר מכן. מאגר זה נחשב בזמנו לאיום פוטנציאלי חמור, ולפיכך ראוי היה תחילה לוודא לחלוטין את הסרתו, לפני כל דיון אחר בנושא. בשונה מהתקדמותה בתחום הגרעיני – אשר מעולם לא הגיעה לכלל ייצור של אמלי"ח גרעיני – עיראק ייצרה אמלי"ח כימיים וביולוגיים, בקנה מידה תעשייתי מלא, לפחות עד 1991 ואולי אף לאחר מכן. על כן, יש לאמת באופן מלא כל מידע או רמז המצביע על חיסול חד-צדדי של אמלי"ח אלה על ידי עיראק, אולם הדבר לא נעשה בדו"ח הוועדה הנשיאותית.

יתרה מזאת ובניגוד לאפשרות ההגיונית – ובעלת החשיבות העקרונית העצומה – כי אמלי"ח כימיים וביולוגיים הועברו בחשאי מעיראק לסוריה, מציג דו"ח הוועדה הנשיאותית, המחזיק 208 עמודים, רק פיסקה שטחית אחת (כהערת שוליים):

מקצת הדיווחים הצביעו על אפשרות שעיראק העבירה מאגרי אמלי"ח כימיים וביולוגיים לסוריה ממש לפני תחילת המלחמה במרס 2003. [מסמך מסווג של CIA מ-13 בדצמבר 2004 המצטט דו"ח מודיעין מסווג שהושג משרות-מודיעין זר, ממרס 2003]. מצב הביטחון לאורך הגבול בין עיראק לסוריה מנע מקבוצת הסקר לעיראק (ISG) לשלול חד-משמעית את האפשרות שאמלי"ח כאלה אכן הועברו אל מעבר לגבול. [ראיון עם היועץ המיוחד לראש ה-CIA, צ'רלס דולפר (Duelfer), מ-13 באוקטובר 2004].

חשוב לציין כי לאור הממצאים הכוללים של ISG, עד מרס 2003 לא נותר דבר להעברה מלבד, אולי, כמה פגזים של

נטיות בכלל – ובתחום של ניתוחי מודיעין בפרט – הן כלי חיוני. במאמר המובא כאן נועד כלי זה לשמש הן כאבן-בוחן מאתגרת והן כדרך להצגת חלופה מגובשת העוסקת בסוגיית האמלי"ח הכימיים והביולוגיים של עיראק ובמה שעלה בגורלם.

בתחילת 2005 פרסמה ועדת המודיעין הנשיאותית של ארה"ב לנושא אמלי"ח להשמדה המונית (או בשמה הרשמי, הוועדה ליכולות המודיעין של ארה"ב בנוגע לאמלי"ח להשמדה המונית) דו"ח המנתח ביסודיות מגוון רחב של גורמי מודיעין שהביאו להערכה לא נכונה בדבר היכולות העיראקיות בתחום האמלי"ח הכימיים והביולוגיים לפני הפלישה של כוחות הקואליציה לעיראק, בהנהגת ארה"ב, במרס 2003. בעיקרו טוען הדו"ח כי ברשותה של עיראק היו: (א) אמלי"ח כימיים עד 1991; (ב) אמלי"ח ביולוגיים עד 1992. הדו"ח בודק בזהירות ובקפדנות מידע והערכות שהופקו לאחר 1992 ואשר עומדים בסתירה לשתי הטענות לעיל ורואה אותם כבלתי מבוססים. את המידע שעליו מבוססות שתי הטענות הפסקניות והמכריעות הללו יש לבדוק, בה

ד"ר דני שוהם, חוקר בכיר במרכז בגין-סדאת למחקרים אסטרטגיים, אוניברסיטת בר-אילן, היה אנליסט בכיר וסגן-אלוף באמ"ן/מחקר. פרסומו עוסקים בנשק השמדה המונית במזרח התיכון ובמיקרוביולוגיה רפואית. חלקם ניירות עמדה עבור מרכז אריאל למחקרי מדיניות, ומאמרים ב-Mideast Security and Policy Studies ובגין-סדאת למחקרים אסטרטגיים, ובפרסומים רבים אחרים. מאמרו זה פורסם באנגלית בתקופון האמריקני, International Journal of Intelligence and Counterintelligence, 19: 59-83, 2006, וכן ב-Mideast Security and Policy Studies, מרץ 2006. לפרסום המובא בזאת נותוסף עדכון.

נשק כימי מלפני 1991. מן הממצאים הכוללים של ISG בדבר מצב התוכניות העיראקיות בנושא אמל"ח להשמדה המונית אחרי 1991 עלתה המסקנה כי אי-אפשר היה להעביר מאגרים משמעותיים של נשק כימי וביוולוגי לסוריה ממש לפני המלחמה.

אנטיתזה לדו"ח הוועדה מוצגת במאמר זה ומנסה ליצור חלופה מנוגדת. אפילו אין לה סימוכין די הצורך, אנטיתזה כזו היא לגיטימית וחיונית, שכן היא משמשת כמשקל-נגד לטיפול חד-ממדי בסוגיה סבוכה ובעלת חשיבות ראשונה במעלה.

■ מחלוקות בדבר קיום מאגר עיראקי של אמל"ח כימיים וביוולוגיים

הוויכוח על מציאותו של מאגר אמל"ח כימיים וביוולוגיים בעיראק החל ב-1991, כתוצאה ממלחמת המפרץ הראשונה. ויכוח ממושך זה הגיע לשיאו במלחמת המפרץ השנייה, שהחלה ב-2003. הוויכוח על מציאותו או היעלמותו של מאגר זה נמשך עד אשר הבשילה החלטתה של וושינגטון לפלוש לעיראק. באותו שלב התגלעה המחלוקת אודות הכחשתה של עיראק כי ברשותה אמל"ח כימיים וביוולוגיים הן מבית (בארה"ב, בבריטניה ובישראל) והן מחוץ, תוך הצגת שאלות לגבי ממצאים ועמדות שקדמו למלחמה, בעיקר על ידי האו"ם כגוף, וכן על ידי רוסיה, צרפת וגרמניה בנפרד.

את הוויכוח הציבורי בארה"ב, לפני ובמשך מרס 2003, ימים ספורים קודם לפלישה, ניתן לתאר באמצעות כותרות העיתונים כדלהלן: "אין לארה"ב פרטים על הנשק האסור של עיראק",¹ בעיקר בנוגע לאמל"ח כימיים וביוולוגיים שנחשבו כמוחזקים תחת מעטה של סודיות; "חלק מן הראיות על עיראק התגלו כזיוף",² האשמה חמורה ביותר שכמעט התקבלה על דעת הכל, בתוך ארה"ב ומחוצה לה, עד עצם היום הזה. אולם הוכח כי ממשל בוש לא טען כי האיום העיראקי באמל"ח להשמדה המונית היה "קרוב להתמשש".³

בבריטניה דיווח ה-BBC News: "במקרה של היעדר ראיות ברורות כי עיראק מסתירה אמל"ח להשמדה המונית ובהיעדר החלטה של מועצת הביטחון התומכת במלחמה... רק 24% [מן הציבור] יסכימו להצטרפות בריטניה למתקפה של ארה"ב ושני שלישים יתנגדו לכך";⁴ מקור אחר ציין: "תמיכתו הבלתי מסויגת של בלייר במלחמה של בוש מעוררת אימה בקרב מפלגת הלייבור שלו... אין זו הפעם הראשונה שבה נכזבת יומרתה של בריטניה להיות גשר טרנס-אטלנטי בין אירופה לארה"ב".⁵

הגרזולם פוסט דיווח כי בישראל הכריזה הממשלה: "למרות הערכות מודיעין על סבירות 'נמוכה ביותר' כי ישראל תהיה מטרה לתגובה עיראקית במקרה של מהלומה אמריקאית על עיראק", הודיע פיקוד העורף הישראלי רשמית כי על הישראלים "להשלים בהקדם האפשרי את הכנותיהם ואת הרכישה של חומרי בידוד וציוד אחר לאיטום חללים נגד התקפה כימית וביוולוגית".⁶ וכן: "כוחות הגנה נגד מטוסים ונגד טילים, פרוסים בכל רחבי ישראל ונמצאים בכוננות גבוהה. כך גם מטוסי הקרב שיהיו מוכנים להגיב מיידית לכל תרחיש".⁷ רצף אירועים זה שיקף ויכוח

אמיתי ורציני, בין אם היה מוצדק ובין אם לאו. בעיתונות הבינלאומית הכריזה ידיעה אחת כי "בניגוד להכרזות פומביות רבות של בכירים אמריקאים ובריטים ושל מנהיגים פוליטיים, פקחי האו"ם התקדמו בצמצום הספק בנוגע ליכולות של העיראקים".⁸ לעומת זאת, דיווחה ה-Associated Press כי: "בהטילן ספק בקיומו של מאגר אמל"ח כימיים וביוולוגיים בעיראק, מתנגדות רוסיה, צרפת וגרמניה למתקפה צבאית נגד עיראק שתפתח בקרוב על ידי ארה"ב ובריטניה".⁹ למעשה, מלבד ארה"ב, בריטניה וישראל, לא תמכה שום מדינה בפלישה לעיראק.

אחרי המלחמה התחדד הוויכוח בשל היעדרם של ממצאים חיוניים המאששים את קיומו של מאגר עיראקי של אמל"ח כימיים וביוולוגיים. דיווחים וניתוחים רבים ניסו לטפל בסוגיה זו. להלן שבעת החשובים שבהם:

- Iraq: The UNSCOM (UN – SIPRI Fact Sheet – 1998 Special Commission) Experience, [גיליון עובדות של SIPRI – עיראק: הניסיון של UNSCOM (המשלחת המיוחדת של האו"ם)]
- Final Report by UNSCOM – 1999 [דו"ח אחרון של UNSCOM].¹¹
- Final Report (days before the war) by UNMOVIC (UN Monitoring, Verification and Inspection Commission). [דו"ח אחרון (ימים ספורים לפני המלחמה) של משלחת השגחה, אימות ופיקוח של האו"ם].
- Post-war renewed inspection report by UNMOVIC. [דו"ח של UNMOVIC, חידוש הפיקוח אחרי המלחמה].¹³
- Carnegie Endowment for International Peace – 2004 report. [דו"ח קרן קרנגי לשלום בינלאומי].¹⁴
- Final Report by Charles Duelfer of Iraq Survey Group, Special Advisor to the Director of Central Intelligence: Comprehensive Report on Iraq's Weapons of Mass Destruction. [דו"ח אחרון מאת צירלס דולפר מצוות הסקר לעיראק, יועץ מיוחד לראש סוכנות המודיעין המרכזית: דו"ח כולל על אמל"ח עיראקיים להשמדה המונית].
- Final Report of the [Presidential] Commission – 2005 on the Intelligence Capabilities of the United States Regarding Weapons of Mass Destruction. [דו"ח אחרון של הוועדה (הנשיאותית) ליכולות המודיעין של ארה"ב בנוגע לאמל"ח להשמדה המונית].

כל הדו"חות מסכימים כי במשך שנות ה-1980, יוצרו בעיראק אמל"ח כימיים וביוולוגיים בקנה מידה תעשייתי מלא. עם זאת קיים ניגוד משמעותי בין ארבעת הדו"חות הראשונים לבין שלושת האחרונים. לעומת הדו"חות הקשורים אל האו"ם הרומזים – בעיקר על פי תצפיות מעשיות – כי מטרת התנהגותה של עיראק היא לתת מחסה לאמל"ח כימיים וביוולוגיים בלתי מוצהרים, הדו"חות האחרים מדגישים – בעיקר בשל היעדר ממצאים מעשיים מרשיעים – כי שום מאגר לא הוסתר ו/או הוברח על ידי העיראקים. הדו"חות הראשונים סבירים יותר, לפחות מבחינה הגיונית, מאחר שתצפיות מעשיות עדיפות על היעדר ממצאים מעשיים, בעיקר בזירה

¹ Walter Pincus, "US Lacks Specifics on Iraqi Banned Arms", *The Washington Post*, 16 March 2003, p. 17.

² Joby Warrick, "Some Evidence on Iraq Called Fake", *The Washington Post*, 8 March 2003, pp. A1, A18.

³ William Kristol, "Iraq: Setting the Record Straight", 15 April 2005, <www.newamericancentury.org>.

⁴ BBC News, 5 March 2003, <http://news.bbc.co.uk/1/hi/uk_politics/2820631.stm>.

⁵ Patrick Seale, 14 March 2003, <www.pacificreporter.com/background.html>, הודעה רשמית של פיקוד העורף הישראלי, 16 במרס 2003.

⁶ הודעה רשמית של פיקוד העורף, 16.3.2003.

⁷ *The Jerusalem Post*, 17 March 2003.

⁸ David Isenberg, Ian Davis, and Paul Ingram, "Matters of Emphasis: The Hunt for Chemical and Biological Weapons", *Iraq BASIC Special Briefing*, 30 April 2003.

⁹ Associated Press, 4 March 2004.

¹⁰ <http://www.sipri.se/pubs/Factsheet/unscom.html>.

¹¹ <http://www.fas.org/news/un/iraqs/990125/>.

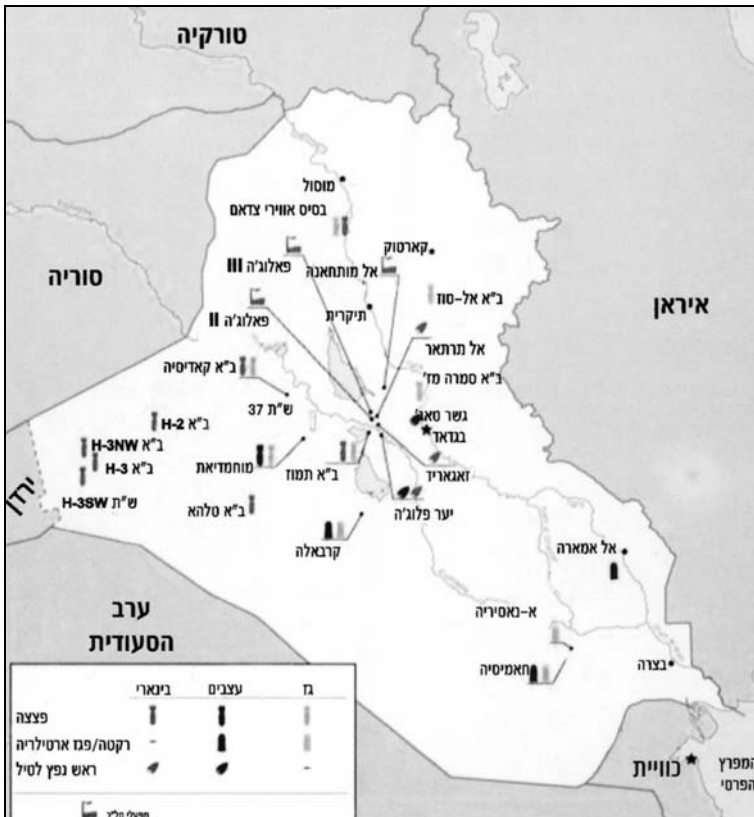
¹² <www.un.org/Depts/unmovic/SC7asd/verified.htm>.

¹³ Ibid.

¹⁴ Joseph Cirincione, Jessica Tuchman Mathews, and George Perkovich, "WMD in Iraq: Evidence and Implications", *Carnegie Endowment for International Peace*, Washington, DC, Proliferation Brief, Vol. 7, No. 1, 2004.

¹⁵ <http://www.cia.gov/cia/reports/iraq/wmd2004/index.html>, 6 October 2004.

¹⁶ WMD Commission Website, 31 March 2005.

מפת פריסה של אמל"ח להשמדה המונית בעיראק על פי פרסומי ה-CIA.

עוינת שבה יש סיכוי מתקבל על הדעת להעלמת ראיות. יתרה מזאת, שתי תופעות הקשורות לבדיקות שניהלו המשלחת המיוחדת של האו"ם (UNSCOM) ומשלחת ההשגחה, האימות והפיקוח של האו"ם (UNMOVIC), מעלות טענות שלכאורה אינן עולות בקנה אחד עם המסקנות של הדו"חות הבלתי-מרשיעים; האחת, באמצעות אישוש הדו"חות הקודמים והשנייה, באמצעות מתן ראיות לסתירת הדו"חות האחרונים.

כך, מ-1983 ואילך, מודיעים בעדו בשורות UNSCOM ו-UNMOVIC עדכנו את שירותי המודיעין העיראקיים (IS) אודות האתרים העומדים להיבדק. אחר כך, בשלהי 2002 ובתחילת 2003, בהתקרב מועד המתקפה הצפויה על עיראק, סולקו ציוד וחומרים מאתרים אחדים 24 שעות לפני בדיקות האו"ם.¹⁷ לאחר מכן, במשך תקופת הביניים שאחרי מלחמת הקואליציה ועד לחידוש הפיקוח על ידי העיראקי המשוקם, בפיקוחם הישיר של שלטונות הכיבוש של ארה"ב, עד 28 ביוני 2004, אז העבירה וושינגטון את השלטון לממשלה הזמנית של עיראק. כפי שדווח לאו"ם על ידי UNMOVIC, העבירו שלטונות עיראק אל מחוץ לעיראק, במשך אותה תקופה, את המנועים של טילי SA-2 האסורים וציוד העלול לשמש לייצור נשק כימי, ביולוגי או בליסטי.¹⁸

הטיעונים של מחקר זה

הלך הטיעונים העיקריים של המחקר הנוכחי על מצבם של אמל"ח כימיים וביולוגיים שנמצאו בידי עיראק:

- היעדר חמור של ראיות עלול לאפשר לפרשנים מבחוץ להניח כי מאגר האמל"ח הכימיים והביולוגיים של עיראק הושמד באופן חד-צדדי, בניגוד להשמדה החלקית של נשק כימי בפיקוח האו"ם.
- התנהגותה הכוללת של עיראק במשך שנות ה-1990 ועד מלחמת 2003, הייתה ודאי שונה לחלוטין מכפי שהייתה במציאות אילו אכן השמידה את מאגר האמל"ח הכימיים והביולוגיים שלה.
- סוגיות חשובות שונות הקשורות למאגר האמל"ח הכימיים והביולוגיים של עיראק נותרו ללא פתרון.
- מידע מבוסס מצביע על כך שאמל"ח כימיים וביולוגיים של עיראק הועברו בסתר לסוריה.

מחקר זה מתעלם בכוונה תחילה מהיבטים שונים הקשורים לאיכותו וליעילותו של המאגר הנדון, כמו גם להיתכנות המבצעית והאסטרטגית של השימוש בו לפני מלחמת 2003 ובמהלכה, מאחר שגורמים אלה אינם שייכים לעצם קיומו או אי-קיומו של מאגר כזה. המחקר חותר, אפוא, לגיבוש תפיסה פרמאטית עצמאית בדבר קיומו בעבר של מאגר עיראקי של אמל"ח כימיים וביולוגיים ומה עלה למעשה בגורלו.

למרות הקשר הישיר למחקר זה, בכוונה תחילה לא נדונה בו בפרוט תמונת המצב ששררה לפני מלחמת 2003, כפי שנמסרה על ידי קהילת המודיעין של ארה"ב, וזאת בשל המערבולת הטעונה שחוללה. מערבולת זו הביאה במהירות לאובדן ערכו האובייקטיבי של הדיון, עקב מניפולציות פוליטיות בתוך וחוץ לארה"ב. בארה"ב היא

שמשה את הדמוקרטים לניגוח מניפולטיבי רבות הרפובליקנים, ומחוץ לארה"ב היא שמשה מדינות רבות לצרכי ניגוח של ארה"ב ושל בריטניה. התמונה השנויה במחלוקת אינה משפיעה, מכל מקום, על המסה הקריטית של הניתוח המוצג כאן.

ההתנהלות העיראקית מאז שנת 1991 ומהותה

רופיל התנהלותה של עיראק במשך שנות ה-1990 ועד מלחמת 2003 הוא בעל חשיבות ראשונה במעלה, בהציגו את הקו האסטרטגי העקבי של המשטר. ראוי על כן לבחון באופן היקשי את פעולותיה של עיראק בהקשר של הפיקוח על אמל"ח כימיים וביולוגיים תוך ניסיון להעריך את אמינותן ואת ערכן של הכרזות והצהרות עיראקיות, במיוחד אלה הקשורות לפקודתו לכאורה של צדאם חוסיין להשמיד את מאגר האמל"ח הכימיים והביולוגיים של מדינתו.

התנהלותה של עיראק במשך שנות ה-1990 תועדה ביסודיות בדו"חות התקופתיים שהוכנו על ידי UNSCOM מ-1991 עד 1998, במיוחד הדו"חות המסכמים.¹⁹ המידע המוצג להלן מבוסס בדרך כלל על דו"חות אלה בתוספת פרשנויות שפורסמו על ידי Stockholm – SIPRI International Peace Research Institution, (מכון סטוקהולם לחקר השלום הבינלאומי) הנחשב למשקיף מקצועי ואובייקטיבי ברמה גבוהה.

¹⁷ Richard Spertzel, "Have War Critics Even Read the Duelfer Report?", *The Wall Street Journal*, 14 October 2004.

¹⁸ United Nations, 13 October 2004 (RFE/RL).

¹⁹ "UNSCOM's Review", Letter by Richard Butler, Executive Chairman, UNSCOM, 25 January 1999; Annex C – Status of Verification of Iraq's Biological Warfare Programme and Annex D – Actions by Iraq to Obstruct Disarmament.

- עיראק חקרה את הפוטנציאל של כמה גורמי מחלות כחומרים אפשריים ללוחמה ביולוגית, אולם לא פיתחה או ייצרה גורם כלשהו כחומר ללוחמה ביולוגית (25 ביוני 1992);
- עיראק פיתחה כמה חיידקים ונגיפים כחומרי לוחמה ביולוגית (חל"ב), אולם ייצרה אותם אך ורק בקנה מידה מעבדתי ולא היה שום ייצור בהיקף גדול או יישום לצורך נשק כלשהו (12 ביולי 1993);
- עיראק ייצרה חל"ב בהיקף גדול אולם לא הסבה אותם למערכות נשק (19 בספטמבר 1994);
- עיראק ייצרה חל"ב ויישמה אותם בנשק בהיקף גדול, אולם כל המאגר שנצבר, הושמד (5 בספטמבר 1995).

משנת 1996, חזרה עיראק שוב ושוב על הניסוח משנת 1995, מכיוון שבעודה מסתירה את העובדה שהיא ממשיכה להחזיק ואולי אף לייצר חל"ב, לא הייתה לה ברירה אחרת, לאחר שחזרה בה מהכרזותיה הקודמות. עם זאת התמידה עיראק ב"תרגילים" אסורים, בעודה "מעדכנת" שוב ושוב את "הגילוי המלא, הסופי והמושלם של אמל"ח ביולוגיים" שמסרה ל-UNSCOM במשך השנים 1996-1998. נשאלת השאלה מדוע לא הקריבה עיראק ולו חלק ממלאי החל"ב, כפי שעשתה למאגר החל"כ שלה. למעשה – ולא במפתיע – עיראק הקפידה ללכת בדרך שהותוותה ויושמה על ידי ברה"מ (ואחריה, ע"י רוסיה), בנוגע למאגרי החל"כ והחל"ב שלה, דהיינו, גילוי חלקי של החל"כ והסתרה מוחלטת של החל"ב. ככל הנראה, עיראק אימצה אסטרטגיה זו בודיעין. לעומת התעלומות הקשורות באנתראקס – חומר מייצג של לוחמה ביולוגית בהקשר לחל"ב העיראקי – שהפכו כביכול למסובכות מדי לפענוח, עשוי חל"ב אחר לתאר היטב את התנהגותה השלילית של עיראק, כמצוטט מ-SIPRI:

הגילוי (על ידי UNSCOM, במשך שנות ה-90), כי עיראק עורכת מחקרים באפלטוקסין (aflatoxin) עורר הפתעה. זהו חומר שאינו משמש בדרך כלל כחומר לוחמה ביולוגית, אלא חומר מסרטן שהשפעותיו מורגשות רק אחרי שנים רבות ומומחים מערביים הסבירו את ההיגיון שבתוכנית עיראקית זו רק אם מטרותיה הן השמדת עם. אילו השתמשו באפלטוקסין נגד הכורדים, למשל, אי אפשר היה להוכיח בוודאות כי נעשה שימוש בחל"ב לאחר הופעת התסמינים. הסבר אפשרי אחר הוא השימוש בחומר רעלני זה כמדכא את מערכת החיסון וגורם לקורבנות להיות פגיעים יותר לחומרים אחרים. מכל מקום, הכרזה על אפלטוקסין עלולה להסתיר היבטים אחרים של תוכנית הלוחמה הביולוגית של עיראק. לפי התצהירים של עיראק, בתוכנית הייצור לא ארעה כל תקלה (כפי שקרה בחלקים אחרים של תוכנית הלוחמה הביולוגית), ואם לשפוט על פי לוח הזמנים המוצהר לכל הכמות שיוצרה, אי אפשר היה להפסיק את הייצור ולו כדי לנקות את הציוד. דבר זה מעורר חשד כי עיראק הצהירה על כמות מוגזמת של אפלטוקסין כדי להסוות את ייצורם של חומרים אחרים, הרסניים יותר, בכמויות גדולות יותר.²⁰

אילו ההודאה העקרונית הסופית בנושא הנשק הביולוגי, משנת 1995, הייתה אמת, הרי שבגדאד הייתה מספקת ראיות המאששות אמת זו באותו זמן או בכל זמן אחר, בשעה שמצבה החמיר, במיוחד לקראת מלחמת 2003. צעד

- היקף התוכניות של אמל"ח כימיים וביולוגיים;
- רמת הפעילויות ושיעורן;
- סוגים של חומרי לחימה;
- החזקה של חומרי גלם וחומרי מוצא ומקורם;
- הטכנולוגיות המיושמות ומקורן;
- הישגים;
- סוגים של מערכות שיגור, חימוש ואמצעי הפצה;
- גודל המאגר;
- מתקנים קשורים (לצורכי מו"פ, ניסויים בשטח, ייצור, אחסון);
- גופים מנהליים קשורים;
- בכירים ומדענים קשורים.

העיראקים לא רימו במשך כל הזמן; מידע רב שמסרו היה אמין ומועיל, אולם היה זה ברוב המקרים צעד או תוצאה של פייסנות. השיקול העליון שלהם היה להקריב את המינימום שיספיק כדי לרצות את הפקחים.

הכרונולוגיה המסולפת ביותר קשורה אל האמל"ח הביולוגיים – אמצעי הלחימה הלא קונבנציונאליים השנויים ביותר במחלוקת ובעלי המשמעות הרבה ביותר – שבהם החזיקה עיראק קודם לכן במצב מבצעי ואשר לכאורה הושמדו על ידי עיראק לגמרי באופן חד-צדדי (בעוד שכמויות משמעותיות של מאגר אמל"ח כימיים הושמדו תחת משטר פיקוח מלא).

כך, מאז 1988 עד 1995 (השנה שבה עריק עיראקי בכיר חשף את התוכנית העיראקית האמיתית של אמל"ח ביולוגיים), העיראקים גילו חוסר עקביות קיצוני בעניין זה, ואילו משנת 1996 ואילך הם גילו עקביות רבה יותר (מכיוון שפג תוקפו של "הרציונאל" שאפשר את חוסר העקביות הקודם שלהם). הכרזות עיראקיות רשמיות ורשמיות-למחצה "התפתחו" כדלהלן:

- עיראק עוסקת בלוחמה בקטריולוגית, אולם רק במושגים של הגנה והתמגנות (הכרזה של הרמטכ"ל העיראקי במשך מלחמת עיראק-איראן, ב-1988);
- יש לעיראק אמל"ח ביולוגי במצב מבצעי מלא (הכרזה יוצאת דופן של צדאם עצמו ב-1990, כדי להוכיח בעליל את יכולת ההרתעה של עיראק כלפי כוחות הקואליציה);
- עיראק מחזיקה בכמה סוגי חיידקים וחוקרת אותם לצורך פיתוח אמצעי-נגד. הכרזה זו ואחרות כמפורט להלן הוכרו על ידי עיראק במהלך שלבים שונים של בדיקות פקחי האו"ם (3 באוקטובר 1991);

²⁰ Iraq: The UNSCOM Experience', SIPRI Fact Sheet, October 1998.

עיראקי כזה לא נעשה. יתירה מזאת, דבר זה מוביל להכללה אירונית לגבי "גילוי מלא, סופי ומוחלט" שעיראק קיבלה על עצמה בהתאם לדרישת האו"ם, ושהייתה למעשה רק כותרת תובענית, מנוסחת היטב, אך עומדת בניגוד גמור למעשיה של עיראק. כלומר, האופן שבו יישמה עיראק את אותה התחייבות במלואה ובשלמותה, שיקף את גישתה השלילית ואת שיטות המרמה שלה. ההכרזה של עיראק על השמדה חד-צדדית של נשק ביולוגי היא חלק בלתי נפרד מאותה גישה. מבחינה אובייקטיבית, המשך קיומה של יכולת לוחמה ביולוגית של עיראק הייתה אפוא סבירה.

אשר לנשק כימי, SIPRI טען שאי אפשר למסור דין וחשבון מלא על תוכנית הנשק הכימי ומנה לכך שלושה טעמים:

עיראק הוציאה נשק כימי, ציוד וחומרים מן האתר העיקרי במכון הממלכתי אל מותאנה לפני שהגיע הצוות הראשון של UNSCOM ושום דו"ח מלא על חומרים אלה לא נמסר.

עיראק טוענת כי השמידה 15,620 פריטי תחמושת כימית באופן חד-צדדי. העובדה והמספר הכולל טרם אומתו. היא גם לא סיפקה תיעוד המאשר את טענתה. פקחי UNSCOM היו קרובים לגילוי תוכנית לייצור VX (גו עצבים), עם תחילת המבוי הסתום בין עיראק למועצת הביטחון של האו"ם, בסתיו 1997. בנובמבר 1997, מצאה UNSCOM ראיות חדשות כי עיראק פיתחה יכולת ייצור של VX: עיראק השיגה לפחות 750 טונות של כימיקלים מקשרים של VX (ראיות לייצור VX התגלו לראשונה ב-1995).²¹

היה קשה להתחקות אחר ה-VX, גו עצבים מתקדם במיוחד, כפי שממשיך SIPRI לתאר:

UNSCOM היה מסוגל לאמת ייצור רק לגבי השנים 1988-1989, אולם מצא ראיות כי ייצורם של חומרי ביניים נמשך גם ב-1989, לאחר שייצור ה-VX הופסק, לפי הכרזות עיראק. יתרה מזאת, עיראק הכריזה כי תוכניתה נכשלה מכיוון שהיא לא פתרה את בעיית אי-היציבות המובנית של גו העצבים. לעומת זאת, UNSCOM מצאה עקבות של מייצב VX באמצעות דגימות.

עיראק רכשה גם טכנולוגיה מתוחכמת ביותר לייצור VX. הדבר מערער את טענתה בדבר כישלון. כדי ליישב את הסתירות, UNSCOM קיימה הערכה טכנית בפגישה עם בכירים עיראקים ב-6-2 בפברואר 1988. התוצאה הייתה רחוקה מלהשביע רצון מאחר שעיראק המשיכה להציג את תוכנית ה-VX בצורה מסולפת, להסתיר מידע חיוני ולהסתמך על הכרזות בודדות ובלתי מבוססות.²²

אפשר להתווכח על כך שהתנגדותה של עיראק לבדיקות הפיקוח של האו"ם הייתה ביטוי מהימן לאוטונומיה, לכבוד העצמי, לאומץ הלב ולנחישות העיראקית. לגורמים אלה היה ודאי תפקיד, אולם במבט כולל אין בהם הסבר אמיתי ומספק להתנגדותה של עיראק למשטר הפיקוח של האו"ם. הסבר חלופי הוא כי התנהגותה של עיראק הייתה תחבולה, הכרוכה בהסתרה ומילוט שיטתי ומכוון. SIPRI מסכם ב-1998: "בעוד שברור כי צדאם עלול עדיין להסתיר יכולות משמעותיות של נשק לא קונבנציונאלי, לא ברור כי למועצת הביטחון של האו"ם יש רצון להמשיך ולכפות עליו לצייט".²³ בהקשר זה, ציין אפרים הלוי, מי שהיה ראש המוסד הישראלי: "אינני

מאמין כי צדאם חוסיין הסתכן בנפילת משטרו ובנפילתו בשבי רק בשל נאוות-שווא. הוא סירב בעקשנות ובהתמדה לשתף פעולה עם משלחות האו"ם, שניסו שוב ושוב לכוון מערכת פיקוח אמנה בעיראק אחרי 1998".²⁴

■ הקנוניה העיראקית-רוסית

פיית הציות למנדטים של האו"ם על צדאם חוסיין הייתה משימה מסובכת מדי, בעיקר מכיוון שמשטרו היה מקושר היטב אל הרוסים. כך, מיקרוביולוגים חשובים, שנכללו בצוות הפיקוח על נשק ביולוגי של האו"ם בעיראק, היו רוסים שבעבר השתתפו בתוכנית הנשק הביולוגי של ברה"מ. ראש הממשלה יבגני פרימאקוב פעל יחד עם שר החוץ העיראקי טארק עזיז לאיש את צוותי הפיקוח ברוסים שנבחרו על ידי מוסקבה. התכסיס השתלם. כפי שנמסר, הרוסים בצוות הפיקוח היו "פרנואידים" לגבי המאמצים לחשיפת הייצור של וירוס האבעבועות השחורות, שהוסב לנשק על ידי עיראק.²⁵ כמו כן, ב-1995 התקיימו דיונים בין רוסיה לעיראק על אספקת ציוד התססה, כולל מיכל התססה בן 5,000 ליטר. המיכל שמוסקבה הסכימה למכור לעיראק היה גדול פי עשרה מן המיכל הגדול ביותר לגידול חיידקים שעיראק הודתה בקיומו עד היום. מסמכים שנחשפו קוראים להסכם בין מומחים רוסים לבין העומדים בראש תוכנית האמלי"ח של עיראק ול"יתכנון, הקמה והפעלה של המפעל", למראית עין כדי לייצר חלבון חד-תאי להאבסת בעלי-חיים. אולם ההסכם כולל את שמותיהם של מנהל התוכנית העיראקית לרעלן הבוטולינים (חלבון חד-תאי שונה לחלוטין), המהנדס הראשי של מפעל אל חכאם העיראקי לנשק ביולוגי ועוד חברים בכירים במשלחת התעשייה הצבאית של עיראק. למרות הכחשתה של רוסיה, סירבה מוסקבה להרשות ראינות עם מי מהרוסים, כדי לקבוע אם הציוד אכן נמסר לתעודתו (קרוב לוודאי כי אכן נמסר). לדברי רוברט גולדברג ממוחל סטריט ז'ורנל, הרוסים "אפשרו לעיראקים ליהנות מן הספק. הם אמרו, 'אל חכאם לא יכול בשום אופן להיות מפעל דו-תכליתי'.²⁶ יתרה מזאת, בתשובה לבקשה משגריר רוסיה באו"ם, סרגי לברוב, להסברת תיעוד שנשמר בידי הפקחים שלו בבגדאד ב-1997, דחו שר החוץ ושר ההגנה הרוסיים את העניין מכל וכל.²⁷

בתיק אחר החופף עסקת רכש עיראקי של מטוסים רוסיים, עוסק פרק אחד במנוע ובמערכות הנחיה בשליטה מרחוק עבור מל"טים בעלי יכולת לפזר חליב. לבסוף ב-1999 רכשה עיראק טילי סקאד-C (אל-חוסיין) מאנשי צבא בכירים ומסוחר נשק רוסיים. טיל אל חוסיין הותאם בדיעבד לשיגור נשק כימי וביולוגי בעזרת טכנולוגיה רוסית. נמנעה מ-UNSCOM כל אפשרות לאמת טענות של עיראק לפיהן היא השמידה את ראשי הקרב של טילי אל-חוסיין.

בזמנו, רוסיה חברה לצרפת ולגרמניה בהעלאת התביעה העיראקית להחלשת הפיקוח. מי שהיה אז שר החוץ של רוסיה, איגור איבנוב, הגיב ברוגז בהתייחסו להצטרבות הנתונים המרשיעים: "אין כל ראיות המאשרות הפרות של הסנקציות הקיימות על ידי חברות רוסיות", כך קבע, לפני שהפנה מילים בוטות כלפי ארה"ב.²⁸ יצוין כי עם זאת, הוא לא הכחיש את הפרות לכאורה. מעבר לכך, הרוסים סיעו

²¹ Ibid.

²² Ibid.

²³ Ibid.

²⁴ "Ex-Mossad Chief About Iraq's WMD", *Ha'aretz Service*, 10 May 2005, <www.haaretz.com>.

²⁵ Robert Goldberg, "The Russian Strain", *The Wall Street Journal*, 27 March 2003.

²⁶ Ibid.

²⁷ David Rohde, "A Possible Russian Link to Iraq Arms Buildup", *The New York Times*, 12 February 1998, <http://search.nytimes.com>; R. J. Smith, "Did Moscow Try to Skirt Sanctions?", *Moscow Times*, 13 February 1998, <http://www.moscowtimes.ru/archive/issues/1998/Feb/13/story2.html>; R. J. Smith, "Russian Firms Discussed Factory Sale with Iraqis", *Moscow Times*, 19 February 1998, <http://www.moscowtimes.ru/archive/issues/1998/Feb/19/story4.html>; and "Russia Denies Allegations in Washington Post", (RFE/RL) Newswire, 12 February 1998, <http://search.rferl.org/newswire/1998/02/12-0298.html>.

²⁸ Robert Goldberg, "The Russian Strain", op cit.

²⁹ "Russia Tied to Iraq's Missing Arms; Pentagon: Weaponry Relocated Before War", *The Washington Times*, 28 October 2004.

בהברחת כימיקלים ששמשו לייצור חל"כ מעיראק לסוריה.²⁹

יותר מכל, המאמץ של עיראק במשך שנות ה-1990 להציל את תוכנית הנשק הכימי ואת תוכנית הנשק הביולוגי שלה לא השתנה משמעותית במשך אותו עשור או אחריו, כפי שהוכח במשך המשימה של UNMOVIC – צוות הפיקוח השונה במקצת שהחליף את UNSCOM. באופן כללי, הכרונולוגיה של שנות ה-90 גילתה ככל הנראה דפוס התנהגות עקבי ושיטתי של הונאה מצד עיראק – גישה עקבית ושיטתית שיושמה על ידי המנגנונים העיראקיים הנוגעים בדבר גם במשך שנות ה-2000 ועד מלחמת 2003 תחת משטרו של צדאם חוסיין. פרופיל ההתנהגות העיראקי בשנות ה-2000 משקף אפוא, קרוב לוודאי, רק וריאציה קלה של אותה אסטרטגיית-הטעיה.

■ הדו"ח האחרון לפני המלחמה

ש בועיים לפני מתקפת הקואליציה על עיראק, ב-6 במרס 2003, פורסם דו"ח כולל על ידי UNMOVIC, בשם "נושאים שלא נפתרו בפירוק-נשק: תוכניות אמל"ח האסורים של עיראק." הדו"ח מכנס 100 נושאי פירוק נשק בלתי פתורים" בתוך 29 קבוצות, לפי חלוקה לנושאים: טילים, חימוש, אמל"ח כימיים, אמל"ח ביולוגיים. נושא הלוחמה הכימית כולל 7 קבוצות ואילו נושא הלוחמה הביולוגית כולל 11 קבוצות (סה"כ 18 מתוך 29 קבוצות).³⁰

יש לציין כמה עיקרים מתוך המבוא בעל-פה לדו"ח שמסר ד"ר הנס בליקס, יו"ר UNMOVIC, למועצת הביטחון של האו"ם:

- בדיקות הפיקוח בעיראק הסתיימו ב-27 בנובמבר 2002. דו"ח זה הוא הראשון המתאר שלושה חודשים של בדיקות שבאו אחרי ארבע שנים ללא בדיקות פיקוח.
- אין להתעלם מן הרושם שאחרי תקופה של שיתוף פעולה תוך סרבנות מסוימת, הייתה האצה של יוזמות מן הצד העיראקי מסוף חודש ינואר. יש לקבל זאת בברכה, אולם יש לשפוט במפוכח את ערכם של צעדים אלה, על פי כמות סימני השאלה שהצליחו ליישב למעשה. דבר זה אינו ברור עדיין.
- לעומת זאת, עיראק לא התמידה עד כה בתנאים כאלה או אחרים לקיום זכויות הפיקוח שלנו. אילו עשתה זאת, היינו מדווחים על כך.
- מובן מאליו כי למרות יוזמות רבות שנוקט הצד העיראקי עתה – בתקווה לפתור כמה נושאים בפירוק נשק שנתרו פתוחים זה זמן רב – ואפשר לראותן כיוזמות "פעילות" ואף "נלהבות", הרי שאחרי 3-4 חודשים ככלות הנסיון למציאת פתרון חדש, אין לראות יוזמות אלה כשיתוף פעולה "מיידית". הן גם אינן מקיפות את כל התחומים הרלוונטיים.
- עיראק, בעלת מערכת מנהלית מפותחת, יכולה לספק יותר ראיות מתועדות אודות תוכניות הנשק האסור שלה. רק מסמכים חדשים מעטים ראו אור ונמסרו לנו מאז התחלנו בבדיקות ועד עתה. עובדה מאכזבת היא שהכרזתה של עיראק מ-7 בדצמבר לא הביאה בעקבותיה ראיות מתועדות חדשות. עם זאת, יותר

³⁰ UNMOVIC Working Document: "Unresolved Disarmament Issues: Iraq's Proscribed Weapons Programmes", 6 March 2003. In the field of CBW, this document includes the following clusters: Chemical Weapons: Tabun; Sarin and cyclosarin; Mustard; VX; Soman; BZ analogues; Major chemical process equipment. Biological Weapons: Anthrax; Botulinum toxin; Mycotoxins; aflatoxin and trichothecenes; Wheat cover smut; Clostridium perfringens; Ricin; Undeclared BW agents; Drying of BW agents; Bacterial BW agent production; Genetic engineering and viral research; BW agent simulants.

- מסמכים אודות אנתראקס, VX וטילים סופקו לאחרונה. רבים מהם חוזרים על מה שעיראק כבר הצהירה; מקצתם טעונים עיון ודיון נוסף.
- קשה להשיג תנאים המבטיחים היעדר השפעות בלתי רצויות בשעה שמראיינים עיראקים בתוך עיראק.
- חלק מן המאמץ שלנו נוגע לאתר פסולת שבעבר נחשב כביכול למסוכן מדי לחקירה מלאה. האתר נחפר עתה מחדש. כיום, עיראק הוציאה מן האדמה שמונה פצצות שלמות ובהן שתי פצצות R-400 שלמות, מלאות נוזל ושש פצצות שלמות אחרות. נמצאו גם חלקי פצצות.
- הגדרת כמות האנתראקס שהושמד, חייבת כמונח להיות מלווה במאמצים לקבוע איזו כמות יוצרה למעשה.

הסיכויים כי חל שינוי, ולו הקל ביותר, במדיניות ההסוואה העיראקית בנוגע לאמל"ח להשמדה המונית, לקראת או במשך שנות ה-2000, הם אפוא קלושים. הסבירות כי הגישה העיראקית העוינת נמשכה כמות שהיא, מבחינה מהותית, גבוהה הרבה יותר. יתרה מזאת, נראה כי כל ניסיון לזהות התפתחות של קו מסוים, במשך זמן, בתוך דפוס זה, מוכיח כי מדיניות זו הגיעה לשיאה על סף המלחמה. כלומר, ההכחשה העיראקית בדבר קיומו של מאגר אמל"ח כימיים וביולוגיים עד זמן קצר (שבוע או חודשים ספורים) לפני שהחלה פלישת הקואליציה לעיראק. הדו"חות האמריקאים שלאחר המלחמה: בלתי-מרשיעים לחלוטין?

הדו"ח של צירלס דולפר, שפורסם ב-אוקטובר 2004 הוא הניתוח היסודי ביותר העוסק בסוגיית האמל"ח להשמדה המונית בעיראק ולכאורה מיישב אחת ולתמיד את המחלוקת, באמצעות דו"ח בלתי-מרשיע לגבי התנהגותה של עיראק. נציין, עם זאת, כמה מעיקרי הדו"ח:

- קבוצת הסקר לעיראק (ISG) קובעת כי עיראק השמידה באופן חד-צדדי את מאגר הנשק הכימי הבלתי מוצהר שלה ב-1991. אין כל סימנים אמינים המצביעים כי בגדאד חידשה ייצור של חימוש כימי לאחר מכן.
 - צדאם מעולם לא זנח את כוונותיו לחדש את מאמץ האמל"ח הכימיים כאשר הוסרו הסנקציות והתנאים נראו חיוביים. צדאם ועיראקים רבים ראו באמל"ח כימיים נשק בדוק ומנוסה נגד כוחו המספרי העדיף של האויב. נשק זה הציל את האומה לפחות פעם אחת – במלחמת איראן-עיראק – ותרם להרתעה של הקואליציה מהתקדמות לבגדאד.
 - ISG חשפה מידע כי מ-1991 עד 2003 קיים שירות המודיעין העיראקי (IIS) מערכת של מעבדות סודיות, בלתי-מוצהרות, למחקר ולניסוי של כימיקלים ורעלים שונים, בעיקר למבצעי מודיעין. רשת המעבדות יכולה הייתה להעניק מסד ממודר אידיאלי שממנו אפשר להמשיך במאמצי מחקר ופיתוח ואף בייצור בהיקף קטן של חל"כ, אולם אין לנו סימנים המצביעים כי דבר זה תוכנן. ל-ISG אין כל ראיה כי מדעני מנהל הקרימינולוגיה (M-16) של שירות המודיעין העיראקי ייצרו חל"כ או חל"ב במעבדות אלה. עם זאת מקורות מציינים כי M-16 תכננו לייצר כמה חל"כ כולל חרדל גופרתי, חרדל חנקני וסארין.
- בדיקות של מעבדות, בתי-מסתור ואתרי פסולת של IIS לא

העלו ראיות למחקר או לייצור חלי"כ, אולם רבים מאתרים אלה טוהרו או נבזזו על ידי המשטר לפני מבצע חירות לעיראק. ראיונות עם בכירי ה-IIS, בתוך או מחוץ ל-M-16, הניבו מעט מאד מידע אודות פעילויות ה-IIS בתחום זה. קיומן, תפקודן ומטרתן של מעבדות אלה לא נמסרו מעולם לאו"ם. תוכנית ה-IIS כללה שימוש באנשים לצורכי ניסויים.

- ב-1991 וב-1992, נראה כי עיראק השמידה את מאגרי הנשק הביולוגי הבלתי מוצהרים שלה וקרוב לוודאי שהשמדה את שארית החומר הביולוגי העיקרי שהיה ברשותה. עם זאת, אין ל-ISG ראיות לתיעוד של השמדה מלאה.
- ה-IIS השתתף במחקר הביולוגי למטרותיו, מתחילת המאמץ העיראקי בתחום הלוחמה הביולוגית בראשית שנות ה-1970 ועד קץ משטרו של צדאם חוסיין.
- ל-IIS היו מעבדות שעסקו בתחום הביולוגיה כולל מחקר בחלי"ב למטרות רצח, עד אמצע שנות ה-1990. ISG לא הייתה מסוגלת לקבוע את היקפה ואופייה של העבודה הנעשית במעבדות אלה או לפסוק אם עבודה כלשהי קשורה לפיתוח חלי"ב למטרות צבאיות.
- ב-1991 ראה צדאם חוסיין את החלי"ב כמרכיב בלתי נפרד ממאגרי האמל"י להשמדה המונית והיה משתמש בהם במקרה הצורך.
- פעולותיה של עיראק מ-1991 עד 1996 מראות כי המדינה התכוונה לשמור על יכולת הלוחמה הביולוגית שלה ולחזור להתקדמות קבועה ושיטתית לקראת תוכנית בשלה של לוחמה ביולוגית אם תזדמן שעת כושר.
- ISG לא מצאה ראיות ישירות כי אחרי 1996 תכננה עיראק תוכנית לוחמה ביולוגית חדשה או שניהלה עבודה מיוחדת בתחום זה למטרות צבאיות.
- ISG לא מצאה כל ראיות כי היו לעיראק או שהיא פיתחה מערכות לייצור חלי"ב ממונעות על רכב או קרונות רכבת.

בדומה לדו"ח דולפר, גם דו"ח קרנגי משנת 2004 הוא לכאורה לגמרי בלתי-מרשיע. נקודה חשובה אחת, לדוגמה, מוצגת בו כדלהלן: "כמות החומרים הביולוגיים (ורדיאוקטיביים) שאבדו והאם היו עלולים ליפול לידיים הלא-נכונות, נותרו בגדר תעלומות מכרעות." בדומה לעיקרי דו"ח דולפר, יש בדו"ח קרנגי לכל היותר רק ספק סביר.

במפתיע, שני הדו"חות מתעלמים לחלוטין ממידע רב המצביע על הברחת אמל"י כימיים וביולוגיים מעיראק לסוריה. רק באפריל 2005, בנספח לדו"ח הסופי שלו, מציין דולפר כי בחקירה בדבר אמל"י להשמדה המונית (שהופסקה בעקבות התקפת מכונית-תופת רצחנית על שירתו) – שכללה ראיונות עם צדאם חוסיין ועם מדענים, מהנדסים ובכירים עיראקים עצורים – לא נמצאה כל ראיה להעברות כאלה. ה-ISG סבורה כי "לא סביר שהתרחשה העברה רשמית של חומרים ואמל"י להשמדה המונית מעיראק לסוריה. עם זאת, ISG אינה מסוגלת לשלול העברה בלתי רשמית של כמות מוגבלת של חומרים הקשורים לאמל"י להשמדה המונית."³¹ המילים "רשמית" ו"מוגבלת" אינן ברורות בהקשר זה.

מכל מקום, אין חשיבות לשאלה אם חומרי האמל"י להשמדה המונית הועברו באופן רשמי או בלתי רשמי מעיראק לסוריה. לאור העובדה שאי אפשר לשלול "העברה בלתי רשמית של כמות מוגבלת של חומרים הקשורים לאמל"י להשמדה המונית", תיתכן מסקנה פשוטה כי יש כאן מגבלה מודיעינית מובנית, ומכאן שעיראק לא הסתפקה ב"כמות בלתי-מוגבלת של חומרים", אלא העבירה לסוריה "כמות בלתי-מוגדרת", למעשה, של משלוחים מוברחים, תוך הפרה של הסנקציות שהטיל האו"ם קודם למלחמה. הברחה צמודה של רכיבי נשק קונבנציונאלי ולא-קונבנציונאלי בצורות שונות, היא סבירה למדי בנסיבות אלה.

ומעל כל אלה, יש סיבה בולטת להיעדר ממצאים חשובים וחד-משמעיים של אמל"י כימיים וביולוגיים בעיראק אחרי המלחמה. לרוע המזל, האנשים המנוסים ובעלי הידע הרב ביותר בחיפוש אחר אמל"י להשמדה המונית היו חברים ב-UNSCOM, אולם הם נפסלו ברובם על ידי קהילת המודיעין של ארה"ב (IC).³² מלבד זאת, מנהלי כוח משימה של האו"ם העדיפו לשלוח את עצמם, במקום את הצוות המנוסה יותר שלהם. כך, לדברי ד"ר לורי מילרוי (Myllroie):

המשימה של מציאת אמל"י עיראקי להשמדה המונית הוטלה על חיילים שקיבלו אימון גרוע, לא ידעו ערבית ובכל זאת פעלו תכופות ללא מתורגמנים ולא השתמשו בעבודת-מומחים שעמדו לרשותם. בכירים בתחומי האמל"י להשמדה המונית היו זמינים בכל עת, באמצעות שיחות-ועידה בווידיאו, כדי לייעץ לגבי חפצים חשודים שעשויים היו להימצא על ידי החיילים, אולם לא נעשה שימוש במומחים אלה. חיילים הגיעו לאתר, מצאו משהו חשוד, חזרו כעבור 48 שעות וגילו כי הדבר נעלם. יתרה מזאת, באותו זמן התרחשה ביזה שיטתית ומאורגנת של אתרים רבים של נשק חשוד.³³

ולורי מילרוי ממשיכה:

המדענים העיראקים לא נחקרו היטב. תפקיד זה הוטל בתחילה על המשטרה הצבאית ועל ה-FBI, שפעלו בהתבסס על שאלות כתובות שהוכנו על ידי מומחי ניתוח. לא היו שום פעולות נלוות כדי ללחוץ על מדען ששיקר, מאחר שהחוקרים לא היו בעלי ידע מספיק כדי לזהות שקרים או תשובות בלתי סבירות. למדענים לא היה תמריץ לשתף פעולה. עורכי דין של הממשל האמריקאי פסקו כי הממשלה העיראקית החדשה, לכשתוקם, יש לה זכות להעמיד לדין את המדענים על פשעים שביצעו. לכן, בכירים אמריקאים לא יכולים היו להציע למדענים פרישה נוחה בחו"ל בתמורה לשיתוף פעולה מצדם. ד"ר ריהאב טאהא, דמות חשובה בתוכנית הלוחמה הביולוגית של עיראק, סיפרה ל-ISG כי האנתראקס שיוצר תחת פיקוחה הפך באופן כימי לחומר לא-פעיל והושלך ליד אחד מארמונותיו של צדאם, אולם היא לא הייתה מסוגלת לספר זאת ל-UNSCOM פן תעורר עליה את חמת זעמו של

³¹ Washington, DC: Associated Press, 25 April 2005.

³² Laurie Myllroie, "Circular Reasoning", *The New York Sun*, 13 April 2005.

³³ Ibid.

³⁴ Ibid.

³⁵ Rowan Scarborough, "Iraqi Arms Scientists Killed Before They Talk", *The Washington Times*, 23 August 2004.

צדאם. לסיפורה של טאהא לא היו תימוכין והוא סתר מידע אחר, אולם התקבל בכל זאת.³⁴

נוסף על כך, כמה מדענים עיראקים בעלי ידע חשוב אודות האמל"ח להשמדה המונית של עיראק נהרגו על ידי כוחות המתנגדים לקואליציה לפני שהספיקו למסור מידע.³⁵

■ נתונים נוספים המאשרים קיומו של מאגר אמל"ח כימיים וביולוגיים

מסמכים מפורטים ביותר של המודיעין העיראקי, שהוחרמו על ידי כוחות ארה"ב והושגו על ידי Cybercast News Service, מוכיחים בבירור כי ממשלת צדאם החזיקה חיידיקי אנתראקס וגו חרדל בקיץ שנת 2000, וקידמה כמה יוזמות זדוניות באמצעות שירותי המודיעין העיראקי. מסמכים אלה מוכיחים, בו-זמנית וחד-משמעית, מאמצים רבים של משטר צדאם לפעול יחד עם כמה ארגוני טרור ידועים לשמצה, כולל אל-קעידה, נגד אמריקאים. אמיתות המסמכים נקבעה חד-משמעית.³⁶ לאחר מכן נרמז על קשר ישיר בין אל-קעידה לבין אמל"ח כימיים וביולוגיים של עיראק. אחרי הפיגוע בספינת הצי האמריקאי קול (Cole) בשנת 2000, נשלחו שני פעילי אל-קעידה לעיראק לאימונים הקשורים באמל"ח כימיים וביולוגיים, החל מדצמבר 2000. המודיעין העיראקי "שאב עידוד" למתן אימונים אלה בעקבות הפיגועים בשגרירות ארה"ב ובספינה קול. לאמתו של דבר, צעד זה קרה שנתיים אחרי שבכירי באל-קעידה קיבל משימה לנסוע לעיראק, לכונן קשרים עם המודיעין העיראקי ולהשיג הכשרה בשימוש ברעלים ובגזים.³⁷

בשנת 2001, יוצר באל-נאצר אל אדהים – חברה עיראקית לחימוש בשליטתו של צדאם חוסיין – קרון נגרי (כנראה אחד מני רבים), המיועד לייצור ולטיפול ב-חל"ב. הוא תואר על ידי העיראקים כמיועד למילוי בלוגי מים, אולם תצלומים בלעדיים שהושגו על ידי WorldNetDaily הציגו, לראשונה, מראות-פנים מאלפים של רכיבי הנגרי והוליכו למסקנה כי מטרתו שונה לחלוטין.³⁸ התצלומים, שמהם יותר מחמישים היו של רכיבי פנים של הנגרי, אומתו על ידי כמה מקורות צבאיים ונבדקו באופן עצמאי על ידי מקורות מודיעין המכירים את תוכניות האמל"ח העיראקיות טרם המלחמה. הם הציגו, פשוטו כמשמעו, קו-ייצור של חומרים ביולוגיים. יתרה מזאת, יש סימנים כי קרון נגרי אחר שולב ביחידת קצה של מעבדה זו ואוחסנו בו גלילים שבאמצעותם תותקן כנראה צנרת לחומר ביולוגי שיישאב אל תוך מיכל-קיבור.

נגרל בצבא ארה"ב, בן פריקלי (Freakly), סיפר ל-CNN כי אחד עשר מיכלים שנקברו סמוך למפעל תחמושת לתותחים בדרום עיראק והתגלו על ידי חיילי ארה"ב יכולים להיות בעלי שימוש דו-תכליתי במעבדות כימיות וביולוגיות. מכלי המתכת בגודל של כ-7X7 מטר ניתנים לחיבור אל משאיות-גור או לקרונות רכבת.³⁹

בדרך-מקרה, ב-2001, הזמינה עיראק את החומר "ארוסיל", מרכיב חשוב לשדרוג חומרי מלחמה יציבים כגון חיידיקי אנתראקס, גז חרדל וגז עצבים VX, בצורת "אבקה" יעילה יותר. לפחות חלק מן החומר נרכש, לפי

מסמכי האו"ם. ה"ארוסיל" – דו-תחמוצת צורן קולואידי – מיוצר על ידי חברת הכימיקלים הגרמנית Degussa AG, ניחן בחלקיקים קטנים במיוחד: 12 ננומטרים.⁴⁰ אף שהוא מתאים לתהליכי רוקחות שונים, הייחודיות של ארוסיל בקשר לאנתראקס ולשדרוג חיידיקי חיקוי אושרה על ידי מעבדות של צבא ארה"ב ועל ידי חברה דנית מומחית⁴¹ שאלה פנה מנגנון ייצור האנתראקס העיראקי קודם לכן.⁴² בעוד שניתוח מעמיק הגיע למסקנה כי אין כל "ראיה מוצקה לקשור את עיראק – או כל ממשלה אחרת – אל מתקפת האנתראקס" (נגד ארה"ב, בספטמבר 2001), אף ש"אין לשלול" את [מעורבותו של] המשטר העיראקי, העריך מחקר מקביל כי "קרוב לוודאי שעיראק, יחד עם אל-קעידה, הוציאו לפועל את מתקפת מכתבי האנתראקס".⁴³

לבסוף, ב-14 באפריל 2005, הופיע נגרי מייקל היידן (Hayden) – שהיה אז מנהל הסוכנות לביטחון לאומי (NSA) – בפני ועדת המודיעין של הסנאט ואמר כי לפני מלחמת 2003 היה לסוכנות שלו "הר של ראיות, אמנם בעיקרן בדרך של היקש, מתוך מאמצי האיסוף של מודיעין אלקטרוני, אודות התוכניות העיראקיות של אמל"ח להשמדה המונית." את האותות דירג המודיעין החל מ"שנוי במחלוקת ועד מאשר", כדי לאשש את הפסיקה כי עיראק יש מאגרים חבויים של אמל"ח כימיים וגם תוכנית ביולוגית סודית. לדבריו היה "ציוד חשוד שנרכש באופן חשוד מאוד".⁴⁴

באמצע שנת 2005 התמנה היידן לסגן המנהל החדש של המודיעין הלאומי, במסגרת הארגון-מחדש של קהיליית המודיעין של ארה"ב, בתוקף חקיקה של הקונגרס בשלהי 2004.

■ מה עלה בגורלו של המאגר העיראקי של אמל"ח כימיים וביולוגיים?

הינתן (על פי כל האמור לעיל) כי אכן הוסיף להתקיים לאורך כל שנות התשעים מאגר עיראקי של אמל"ח כימיים וביולוגיים, הרי שפרק הזמן השני – שבמהלכו נחרץ גורלו של המאגר בדרך זו או אחרת – יוצר את הסוגיה העיקרית השנייה המחייבת התייחסות במסגרת הניתוח הנוכחי. תקופה זו עשויה הייתה להימשך שנתיים (2003-2004) עד ארבע שנים (2001-2004). במשך פרק-זמן זה יש להניח קיומם של ארבעה שלבים:

1. שלב מתון יחסי, אשר נמשך עד נקודת המפנה שלא הותירה כל ספק כי פלישה קרקעית לעיראק ממשמשת ובאה (אם המאגרים הקיימים לא ייחשפו על ידי עיראק);
2. שלב ההליכה על חבל דק, אשר נמשך עד שהחלה הפלישה הקרקעית;
3. שלב המלחמה;
4. השלב שאחרי המלחמה.

גורלו של המאגר הקיים נחרץ, באופן בלתי נמנע, במשך אחד או יותר מארבעת השלבים הללו. הוא משתרע על כל קשת האפשרויות, מהיותו אירוע בודד ועד התרחשות

³⁶ Scott Wheeler, "Exclusive: Saddam Possessed WMD, Had Extensive Terror Ties", < CNSNews.com > Staff Writer, 4 October 2004.

³⁷ Ibid.

³⁸ Aaron Klein, "Operation Iraqi Freedom: Is This One of Saddam's Mobile Bio-Weapons Labs? WND Obtains Photos of Unit Capable of Producing WMDs", WorldNetDaily.com, 6 October 2004.

³⁹ "Buried Containers Found Near Karbala, Could Be Mobile Bio-Chemical Labs, Military Official Says", NY: Associated Press, 15 April 2004.

⁴⁰ Matt Kelley, "Iraq Can Make Bio-Weapons", Associated Press, 17 November 2002.

⁴¹ Matsumoto, "Anthrax Powder: State of the Art?", Science, 28 November 2003, p. 1492.

⁴² Dany Shoham, "The Anthrax Evidence Points to Iraq", International Journal of Intelligence and Counterintelligence, Vol. 16, No. 1, Spring 2003, pp. 39-68.

⁴³ Ibid.

⁴⁴ "Hayden Testifies NSA Had 'Mountain of Evidence' on Saddam's WMD", <http://www.geostrategy-direct.com >; <http://www.purepursuitintelnetwork.com >.

שנמשכה בכל השלבים. החל באפריל 2004 וכתוצאה מהערכה מחודשת כוללת, טען הרמטכ"ל הישראלי כי "אין ספק שבשמונת החודשים שהובילו למלחמה, הכינו העיראקים יכולת לשיגור אווירי של נשק כימי וביולוגי, לפחות אל ישראל". הוא הוסיף כי העיראקים הכינו מל"טים ומטוסי טופולב-16 וסוחוי רוסיים כדי לשאת עשרות או מאות קילוגרמים של חומרים כימיים וביולוגיים. הוא טען עוד כי על פי מידע של המודיעין הישראלי, צבא ארה"ב השמיד את המטוסים העיראקיים ביומיים הראשונים של המלחמה. אולם הוא הדגיש כי האמל"ח הכימיים והביולוגיים הוסתרו היטב.⁴⁵ יתרה מזאת, ראש אמ"ן הישראלי טען: "עיראק המשיכה לקיים ולהחזיק ביכולת [כימית וביולוגית התקפית] הקיימת שלה אחרי גירושם של פקחי האו"ם. יש לנו הוכחות מודיעיניות כי הם המשיכו."⁴⁶ מובן כי "הוכחות מודיעיניות", בשונה מסימנים או אף מראיות, הן האימות המוחלט והטוב ביותר לכל מידע מפקפק לכאורה אודות יכולתו של היריב. ביטוי מובהק לעמדת הדאגה של ישראל – ללא קשר למידת ההצדקה שלה – הייתה חלוקת ערכות מגן בכל רחבי הארץ. למרות העלות הגבוהה מאוד, ננקטה הפעולה לאחר דיונים ממשלתיים יסודיים.⁴⁷

היעלמותו של המאגר הקיים של עיראק אירעה בהתאם לסדר הירוד של ההסתברויות כדלהלן, תוך התייחסות לארבעת השלבים הנזכרים לעיל: השלב השני, השלישי, הרביעי והראשון. השלב השני – אף שהוא הסביר ביותר – עשוי להציג מעבר עיראקי מכוון ממצב של מוכנות מלאה להשתמש באמל"ח כימיים וביולוגיים פרוסים בשלמות, למצב של אי-יכולת מבצעית. במובן זה, הדבר משקף פחות בלתי נמנע – או אף הידרדרות מלאה – של המוכנות המבצעית, לטובת הסתרה יעילה של המאגר הקיים בעיראק. מעבר כזה נגרם על ידי התמריץ להימנע מהפצצות של הקואליציה, מגילוי של או משימוש במאגר האמל"ח שקיומו הוכחש בעקביות. באופן דומה, קיומו של המאגר הקיים בעיראק עשוי היה להסתיים במשך השלב השני – או בכל שלב אחר – כאשר הושמד לחלוטין על ידי העיראקים או הוברח אל מחוץ למדינה. בעוד שהברירה הראשונה מבין השתיים היא בלתי-הפיכה, הרי הברירה השנייה היא הפיכה ולכן סבירה יותר, בעיקר כל עוד המשטר העיראקי לא חזה מראש את חיסולו. מכאן נובע אפוא כי:

- הברחה הייתה סבירה ביותר;
- הסתרה הייתה סבירה פחות;
- השמדה הייתה בסבירות נמוכה.

מבחינה טכנית, כל האפשרויות מתקבלות על הדעת. הן אינן סותרות אלא עשויות להשלים זו את זו. כנראה, לפחות אחת מהן אכן התרחשה. ניתוח עצמאי, ראיות שונות וסימנים מאששים את שלושת סוגי היעלמות, בערך באותו סדר של סבירות.

מומחי UNMOVIC יצאו מעיראק לפני הפלישה בראשות ארה"ב במרס 2003 ולא שבו אליה. יצוא האמל"ח הכימיים והביולוגיים נוהל על ידי מיניסטרו המסחר העיראקי, שהיה תחת פיקוח ישיר של שלטונות הכיבוש האמריקאיים עד 28 ביוני 2003. בתאריך זה העבירו האמריקאים את השלטון לממשלה הזמנית של עיראק. כך, עד יוני 2004,

UNMOVIC תדרכה את מועצת הביטחון אודות ממצאים חדשים העשויים לסייע לאתר את מיקום הטילים ואת תוכניות האמל"ח להשמדה המונית של צדאם: עיראק שלחה רכיבי אמל"ח להשמדה המונית וטילים בליסטיים לטווח בינוני לפני, במשך ואחרי המלחמה ב-2003.

התדריך כלל צילומי לוויין שהמחישו את מהירותו של צדאם בפירוק אתרי הטילים והאמל"ח להשמדה המונית לפני המלחמה ובמהלכה. בפני החברות במועצת הביטחון הוצגו צילומים של אתר טילים בליסטיים ליד בגדאד, במאי 2003, וצילומים של אותו מקום בפברואר 2004, שבהם המתקנים נעלמו. אולם פקחי האו"ם מצאו אמל"ח להשמדה המונית וחלקי טילים שנשלחו מעיראק והם נושאים תוויות-סימון של בדיקות הפיקוח של האו"ם.

בכירים באו"ם אמרו כי באתר הטילים ליד בגדאד היו מגוון אמל"ח להשמדה המונית ורכיבים דו-שימושיים, לרבות חלקי טילים, כלי-קיבול של מיכלי ריאקציה ומיכלי התססה הדרושים לייצור חומרים כימיים וביולוגיים. לפי הדיווח של האו"ם, צדאם חוסיין שלח אמל"ח להשמדה המונית אל מחוץ לעיראק לפני מלחמת עיראק, במהלכה ואחריה.⁴⁸ לדבריו של ראש הסוכנות הבינלאומית לאנרגיה אטומית (IAEA),⁴⁹ סולקו באופן בלתי רשמי גם יסודות חשובים שונים ממתקני הגרעין של עיראק.

עד סוף 2003, SIPRI הצביע עדיין על המשך אי-ההתאמות, כגון הדוגמאות הבאות: "אי-התאמה של 6500 פצצות כימיות ממולאות בערך ב-1000 טון של חומר כימי; היעדר ראיות אמינות לאישוש טענתה של עיראק כי היא עצמה השמידה באופן חד-צדדי 8500 ליטרים של אנתראקס; וחוסר הסבר להיבטים של ייצור VX על ידי עיראק."⁵⁰

יחד עם הסתרה מסוג זה, יש לציין ידיעה אחרת ולפיה עשרה ימים לפני הפלישה, פקחי הנשק של האו"ם בעיראק גילו סוג חדש של רקטה שנועדה כנראה לפיזור פצצות זעירות מלאות בחומר כימי או ביולוגי על פני שטחים גדולים.⁵¹ נוסף על כך, דגלאס הנסון (Hanson), מומחה נודע לאמל"ח להשמדה המונית, אשר שירת במערכת העיראקית המשוקמת לאחר מלחמת 2003, כראש מטה במיניסטרו המדע והטכנולוגיה, טען כי במקרים שונים היה מידע מוצק אודות קיומו בפועל של חל"כ מוסתר בעיראק במשך אותו פרק זמן.⁵² המקרה שאירע במאי 2004 ובו נמצא בעיראק גז מלא בחל"כ⁵³ עשוי, כמקרה נוסף של דוגמית, לשקף את ההיגיון שבהסתרה. או כפי שניסח זאת מי שהיה ראש המוסד הישראלי, אפרים הלוי, במאי 2005: "למרות העובדה שאמל"ח להשמדה המונית טרם נמצאו בעיראק, לא הייתי שולל את האפשרות כי הם עשויים להימצא בעתיד. עיראק היא ארץ רחבת-ידיים ורק לפני חודשים אחדים התגלתה טייסת שלמה של מטוסים שנקברה בחול."⁵⁴

■ הברחה לסוריה – תרחיש סביר

מקרה שמאגר האמל"ח הכימיים והביולוגיים של עיראק הוברח אל מחוץ למדינה, המועמדת העיקרית לקבלת החימוש, מלכתחילה, ובוודאי במבט לאחור, היא סוריה השכנה. צעד כזה לא היה סביר בעת שלטונו של חאפז אל-אסד בסוריה, אולם הפך להיות סביר עם

⁴⁵ ידיעות אחרונות, באפריל 2004.

⁴⁶ ידיעות אחרונות, באפריל 2004.

⁴⁷ מעריב, 7 במרס 2003.

⁴⁸ <<http://worldtribune.com/worldtribune/>>, 11 June 2004.

⁴⁹ Associated Press, 11 October 2004.

⁵⁰ <Projects.sipri.se/cbw/research/cbw-yb2003.pdf>.

⁵¹ John H. Cushman Jr., with Steven R. Weisman, "A New Type of Rocket Found in Iraq: Inspectors Say Chemicals Could Cover Wide Area", *The New York Times*, 10 March 2003.

⁵² Douglas Hanson, "No WMDs in Iraq?", *AmericanThinker.com*, 7 April 2004, <<http://www.americanthinker.com/articles.php>>.

⁵³ United Press International, 29 May 2004.

⁵⁴ "Ex-Mossad Chief About Iraq's WMD", *Ha'aretz Service*, 10 May 2005, <www.haaretz.com>.

מעיראק אל תוך סוריה בשבועות שקדמו לפעולה הצבאית של ארה"ב במרס 2003. החומרים נרשמו במסמכים עיראקיים שנתפסו. הרוסים ארגנו שירות גדולות של משאיות מסחריות לצורך העברת האמלי"ח. לדברי שו: "כל מה שלא נקבר, הועמס על משאיות ונשלח אל הגבול הסורי."⁵⁷

בישראל, שצפתה בקפדנות במשלוחים, ציין ראש אמ"ן: "עתה [החל מאפריל 2004] אנו משוכנעים יותר כי הציוד הועבר מארמונותיו של צדאם אל סוריה. בהעברה זו מעורבים ישירות דרגי הנשיאות של עיראק ושל סוריה."⁵⁸ אף שלא צוין במפורש, הציוד שהועבר היה בעל חשיבות עליונה. דו"ח מפורט המציג הצטברות של סימנים וראיות, ברובם לא קשורים זה לזה, מחזק את האפשרות כי חלק ניכר מן האמלי"ח הכימיים והביולוגיים של צדאם חוסיין הועבר בהיחבא אל סוריה.⁵⁹ נוסף על כך, ניתן לראות במקלט הזמני שסיפקה סוריה למדעני הלוחמה הביולוגית הבכירים של עיראק,⁶⁰ חיזוק לסבירות כי גם אמלי"ח כימיים וביולוגיים של עיראק מולטו באמצעות העברתם לסוריה. כמו כן, בנובמבר 2002 עד פברואר 2003 – ממש לפני התקיפה הקרקעית האמריקאית-ברטית נגד עיראק – טענו דו"חות שהוגשו לאו"ם כי אמלי"ח עיראקיים להשמדה המונית שוב הוברחו לסוריה ולסודן, כדי להימנע מאיתורם על ידי פקחי הנשק של האו"ם.⁶¹ כך גם, עד אוגוסט 2003, מדענים עיראקיים בתחום אמלי"ח להשמדה המונית מצאו מחסה בסוריה ובסודן, לפי בכירים באו"ם ובעיראק.⁶²

מניסיונה בטיפול באמלי"ח כימיים וביולוגיים, יש לסוריה ידע מקצועי הדרוש למשימה זו, בהביאו בחשבון כי האמלי"ח הכימיים והביולוגיים שלה עצמה מוסתרים היטב ושמורים מזה פרקי זמן ארוכים.⁶³ התקדים של הברחת אמלי"ח כימיים וביולוגיים עיראקיים אל מחוץ לגבולות המדינה בשנות ה-1990 – כנראה לסודן, לוב ואלג'יריה⁶⁴ – רומז אף הוא על דפוס הפעולה העיראקי במועד מאוחר יותר, ובו עניינו של מאמר זה – והפעם אל סוריה השכנה, בדרך יבשתית חשאית. עם זאת, בעקבות כיבוש עיראק על ידי הקואליציה, הפכה סוריה להיות פחות שקופה, ולכן פחתה משמעותית האפשרות לגילוי המאגר העיראקי בסוריה.

ידיעה אמינה ככל הנראה, מאת ניזאר ג'יאף, עיתונאי סורי מכובד שערך מסוריה לאירופה, מסתמכת על מידע שקיבל באמצעות קשריו עם המודיעין הסורי; בינואר 2004 כתב ג'יאף מכתב לעיתון ההולנדי *De Telegraf* ובו הוא מפרט שלושה אתרים סוריים שבהם שמורים לכאורה האמלי"ח העיראקיים להשמדה המונית:

- מנהרות חפורות מתחת ליישוב אל-ביידה, ליד העיר חמה בצפון סוריה. מנהרות אלה הן חלק מתעשייה תת-קרקעית שנבנתה על ידי הצפון קוריאנים, כדי לייצר טילי סקאד סוריים. נשק כימי עיראקי וטילים ארוכי-טווח מאוחסנים במנהרות אלה.
- הכפר תל-סנאן, צפונית לעיר סלאמיה, שם יש בסיס גדול של חיל האוויר הסורי. חלקים חיוניים של אמלי"ח עיראקי להשמדה המונית מאוחסנים שם.
- העיר סג'ינסג'אר, על גבול סוריה-לבנון דרומית לעיר חומס.

התפתחות יחסים קרובים בין ירושו, הן בשאר, לבין צדאם חוסיין. הגבול הארוך והשומם בין עיראק לסוריה מאפשר פעילויות הברחה כאלה באופן מושלם. דרך פעולה זו אומתה מאז על ידי דו"חות מודיעין שונים.

באוקטובר 2003, הצביעה קהיליית המודיעין האמרי-קאית, לראשונה, על משלוחים של אמלי"ח להשמדה המונית מעיראק לסוריה. אף שניתוח זה נראה לכאורה כהערכה מחדש המכפרת על ההערכה הלקויה לפני המלחמה, הרי שהוא שיקף, קרוב לוודאי, צעדים ממשיים שאכן התרחשו לאורך הגבול שבין עיראק לסוריה. ג'יימס קלאפר (Clapper), מנהל הסוכנות הלאומית להדמיה ולמיפוי (NIMA), גנרל בדימוס של חיל האוויר וחבר חשוב בקהיליית המודיעין של ארה"ב, אמר בתדריך בווינגטון, כי הוא וקהיליית המודיעין בכלל, מקשרים את היעלמות האמלי"ח העיראקי להשמדה המונית עם המספר העצום של משאיות עיראקיות שנכנסו לסוריה לפני פלישת ארה"ב ובמהלכה.

בהתבסס על הדמיות לוויין בפברואר ובמרס 2003, העריכה קהיליית המודיעין כי המשאיות העיראקיות הכילו רכיבי טילים ואמלי"ח להשמדה המונית. קלאפר ציין כי בכירים עיראקיים בדרג נמוך יותר מזה של עודאי וקוסאי, בנו של צדאם, חששו מפני גילוי האמלי"ח הכימיים והביולוגיים של עיראק על ידי ארה"ב והורו לכפופים להם להסתיר ולהשמיד ראיות המסגירות אמלי"ח להשמדה המונית בתחילת 2003. הוא הוסיף:

אני סבור כי קרוב לוודאי שבחודשים הספורים טרם פרוץ הלחימה, היה מאמץ נמרץ להעביר תיעוד וחומרים אל מחוץ למדינה. אמלי"ח רבים להשמדה המונית נותרו בעיראק והוסתרו או הושמדו אף תוך כדי כיבוש בגדאד על ידי חיילי ארה"ב, באפריל. אני חושד כי הביזה בכל רחבי הערים הסוניות בעיראק, בחודש אפריל, נוהלה על ידי נאמני צדאם, כפעולת הסחה להשמדה או להעברה של רכיבי אמלי"ח להשמדה המונית ממתקנים ממשלתיים או אחרים שהיו יעדי המודיעין של ארה"ב.⁵⁵

כיצד הוצאה לפועל ההברחה לסוריה? עוזריו של צדאם שלחו את שירות המודיעין העיראקי (IIS) הנאמן לו אל הגבול, שם הוצבו במקום אנשי משמר הגבול. לשינוי בכוח האדם נלוותה תנועת משאיות, חשודות בנשיאת חומרים אסורים לפי הסנקציות של או"ם, אל תוך סוריה וממנה. כך היו המשלוחים לסוריה נתונים ל"פיקוח" תקופתי של סוכני המודיעין הנאמנים ביותר לצדאם. לאחר העברת המשלוחים, עזבו הסוכנים את המקום ובמקום שבו אנשי משמר הגבול לעמדותיהם. ה-SIG אישרה את קיום הנוהל של משלוח סוכני ה-IIS אל הגבול. חוקרים שמעו ממקורות עיראקיים כי תרגיל זה נעשה ימים ספורים לפני המלחמה בשעה של מעברי גבול קדחתניים.⁵⁶ יתרה מזאת, נוצרו קשרים הדוקים בין העיראקים לבין הרוסים. לדבריו של ג'ון א. שו (Shaw), סגן תת-שר ההגנה לטכנולוגיה ביטחונית בינלאומית, ה"סיפצנאץ" (כוחות המשימה המיוחדים) הרוסיים – בפיקוד שירות המודיעין הצבאי, ה-GRU – העבירו עבור צדאם חוסיין הרבה אמלי"ח ומטענים נלווים, כולל כימיקלים לייצור חלי"ב, רכיבי טילים וחלפים של מטוסי מיג,

⁵⁵ "US Intelligence Consensus: Iraqi WMD Shipped to Syria", < worldtribune.com >, 29 October 2003.

⁵⁶ Rowan Scarborough, "Saddam Agents on Syria Border Helped Move Banned Materials", *The Washington Times*, 16 August 2004.

⁵⁷ *The Washington Times*, "Russia Tied to Iraq's Missing Arms: Pentagon...", ידיעת אחרי, 11 באפריל 2004.

⁵⁸ Michael D. Evans, "Saddam's WMDs are in Syria", < WorldNetDaily.com >, 29 June 2004.

⁵⁹ Rowan Scarborough, "Arms Scientists Said to Have Fled to Syria", *The Washington Times*, 12 April 2003.

⁶⁰ *The Guardian* (London), 20 February 2003.

⁶¹ Danfa Linzer, "US Still Holds 8 Iraq Arms Experts", Associated Press, 8 February 2003.

⁶² Dany Shoham, "Guile, Gas, and Germs: Syria's Ultimate Weapons", *Middle East Quarterly*, Vol. 9, No. 2, 2002, pp. 53-61.

⁶³ Yosef Bodansky, "The Iraqi WMD Challenge – Myths and Reality", Task Force on Terrorism and Unconventional Warfare, US House of Representatives, Washington, DC, 10 February 1998.

⁶⁴ "Syria Shipping WMD Components to Sudan", *De Telegraaf*, 5 January 2004.

- מאגר עיראקי של אמל"ח כימיים וביולוגיים אכן היה קיים במשך כל שנות התשעים, אם לא מעבר לכך, עד שנת 2003;
- גורלו של מאגר זה קשור בעיקר להברחה אל תוך סוריה;
- תוכנית הלוחמה הביולוגית הוסיפה להתקיים בהיחבא ובאופן בלעדי בפיקוחו של המודיעין העיראקי והוכנה לקראת פעולות חבלה מחוץ לעיראק, כולל, באופן הגיוני, את מתקפת מכתבי האנתראקס נגד ארה"ב בספטמבר 2001.

אחת המשמעויות העיקריות של מחקר זה היא כי עתה יש לראות את מה שחיפשו בעיראק, לכל היותר כשרידים או עקבות של מאגר קיים של אמל"ח כימיים וביולוגיים, במיוחד אם התרחשה הברחה של אמל"ח כאלה אל מחוץ לעיראק. אם כך, שרידים או עקבות כאלה יתכן שכלל לא נוצרו בעיראק גופא. אם אמל"ח אלה אומנם הושמדו על ידי עיראק בשטחה היא, בשעה שהמסטר הוביל לקראת מלחמה נגד הקואליציה, כי אז היו שרידים או עקבות אלה חייבים להיווצר בעיראק, אף שלא בהכרח אפשר היה לגלות אותם עד כה. רק אם הייתה הסתרה בשטח עיראק – הסתרה כשלעצמה או בקשר עם הברחה או השמדה – מיועד החיפוש בעיראק למציאת המאגר הקיים עצמו או חלק ממנו.

לכאורה, אפוא, יש לשקול מחדש את התפישה השלטת של "כשל" במציאת המאגר העיראקי של אמל"ח כימיים וביולוגיים. ברור כי קיימות סתירות רבות מדי – אובייקטיביות וסובייקטיביות גם יחד – בין האסכולה הטוענת כי עיראק לא החזיקה באמל"ח כימיים וביולוגיים משנת 1992, לבין האסכולות הטוענות אחרת.

תפישה מחודשת אמורה להוביל להסתעפויות חשובות בתחומים הבאים. מבחינה מושגית, במונחי מודיעין, אין לשלול או לאמת את הסבירות של התפתחות משמעותית כגון העברת אמל"ח כימיים וביולוגיים – באופן רשמי או בלתי רשמי – מעיראק לסוריה, על ידי חקירות של אנשי סגל עיראקים, והיותו דרגיהם וכישוריהם אשר יהיו. יש לחקור סוגיה מכרעת זו לעומקה ולהעריך אותה באמצעים מודיעיניים שונים ומבוססים יותר – ללא קשר למה שהתגלה או נטען על ידי עיראקים שנחקרו.

למעשה, במושגים של הן איסוף מודיעין והן חיפוש בשטח, קיים הבדל חשוב בין מאגר קיים לבין השרידים או העקבות של מאגר כזה. היעדרם המתמשך של ממצאים בהיבטים אלה אינו בלתי סביר. בהתייחס לעיראק בלבד, הסיכויים להשגת ממצאים חיוביים היו קלושים מלכתחילה, על אף שאפשר היה לחפש באופן חופשי בזירה העיראקית. בו בזמן, כל פיקוח על סוריה – מדינה סגורה באופן קיצוני – עד כמה שיהיה נחוץ, הוא מוגבל עד מאוד ולכן סיכויי להביא לפתרון הסוגיה קלושים ביותר. התעלומה הגדולה עלולה אפוא להישאר ללא פתרון עוד זמן רב.

מבחינה אסטרטגית, ייתכן שלמאגר הקיים של עיראק יש השפעה על יכולות הלוחמה הכימית והביולוגית של סוריה, אם אכן הייתה העברה. הדבר נכון במיוחד ביחס לאמל"ח ביולוגיים, מאחר שהרמה המבצעית של תוכנית הנשק הביולוגי של סוריה אינה ברורה עדיין. ניתן לצפות

נגיף טען כי הברחת האמל"ח להשמדה המונית מעיראק לסוריה אורגנה על ידי מפקדי משמר הרפובליקה המיוחד של צדאם חוסיין, יחד עם קציני מודיעין עיראקים וכוחות משימה רוסיים מיוחדים – לרבות גנרל שאליש, בעזרתו של עסיף שאוקת, אחיינו של בשאר אל-אסד. שאוקת הוא מנהל כללי של באהא (Baha), חברה לייבוא וייצוא בבעלותה של משפחת אסד.⁶⁵

נושא מדאיג יותר מתייחס לסימנים כי אמל"ח אלה לא היו בשליטתו של הנשיא הסורי אסד, אלא – באמצעות תככי-חצר הרי-אסון – היו בשליטת אחותו, בושרה ובעלה, גנרל עסיף שאוקת, הקצין בדרגה הבכירה השנייה במודיעין הצבאי הסורי, המוחבא-ראת. נאמר כי הם שעשו את סידורי האחסון עם צדאם כחלק ממאמציהם לעלות לשלטון.⁶⁶

נוסף על כך, לפי הערכה של ארה"ב,⁶⁷ כ-3 מיליארד דולר בנכסים עיראקיים הועברו לבנקים בשליטת ממשלת סוריה. גם הגבול העיראקי-ירדני היה מועיל למדי, אמנם במידה פחותה מן הגבול העיראקי-סורי, אולם בהתאם לנוהג הכללי של הברחות מעיראק אל שכנותיה. עשרים מנועי-טילים עיראקיים אסורים ופריטי ציוד אחרים שניתן להשתמש בהם לייצור אמל"ח כימיים וביולוגיים, נמצאו במגרש גרוטאות ירדני.⁶⁸ זאת, אף כי בדרך כלל נבצר מפקחי האוי"ם לדעת מהי כמות הציוד הצבאי שהיה בפיקוח, הוסתר בעיראק או סולק ממנה.⁶⁹

בתמצית, הסוגיה העיראקית הנדונה הינה מקרה טיפוסי שבו פיסות מידע שונות משתלבות זו בזו וכמעט שאינן מותירות ספק לגבי מה שאירע – ומכאן, לגבי הקיום – של המאגר העיראקי של אמל"ח כימיים וביולוגיים. האחריות למאגר כזה נותרת, כמובן, בחוסר-ודאות. יש לשוב ולהדגיש, עם זאת, כי שלושת האופנים להיעלמות המאגר הקיים – הברחה, הסתרה והשמדה חד-צדדית על ידי עיראק – אינם סותרים זה את זה. הסבירות כי יותר מאופן אחד אירע במציאות היא גבוהה יותר מן הסבירות כי עיראק העדיפה רק אופן אחד. לכן, אפילו אומת אופן אחד, אין לשלול אוטומטית את שני האופנים הנותרים, במיוחד בשעה שהיקפו המדויק של המאגר הקיים אינו ידוע. או, כפי שניסח זאת איברהים אל-מראשי – שעשה מחקר מקיף על מסמכי-מדינה עיראקיים שנתפסו:

נותרת בעינה השאלה אם יש דיווח על כל החומרים והאמל"ח להשמדה המונית שהיו בעיראק ואם לא, האם הם נמצאים בשליטתם של קומץ הנאמנים שנתרו לצדאם חוסיין? אם אכן הם מחזיקים בחומרים כאלה, קיימת תמיד אפשרות כי בסופו של דבר יתגלגלו לידיהם של טרוריסטים שלא יהססו להשתמש בהם נגד אירופה או ארה"ב.⁷⁰

כמובן, אפשר שחומרים אלה כבר עברו לידיים אחרות, במקרה זה סוריות.

■ מסקנות והשלכות

חקר זה כולל מגוון רחב של מידע שאין להתעלם ממנו – במיוחד כמעריך מידע סדור ואחוד – התומך באופן כללי במסקנות העיקריות הבאות:

מ

⁶⁶ Michael D. Evans, "Saddam's WMDs Are in Syria".

⁶⁷ Adam Zagorin, "Saddam's Syrian Stash: Investigators Think They've Found Some of Hussein's Loot. Is the Money Funding Terrorist Attacks?," *Time Magazine World*, 11 October 2003.

⁶⁸ Associated Press, 9 June 2004.

⁶⁹ Global Security Newswire, 10 June 2004.

⁷⁰ Ibrahim al-Marashi, "Saddam's Iraq and Weapons of Mass Destruction: Iraq as a Case Study of a Middle Eastern Proliferant", *Middle East Review of International Affairs* (MERIA) *Journal*, Vol. 8, No. 3, September 2004.

⁷¹ Dany Shoham, "Poisoned Missiles: Syria's Domsday Deterrent", *Middle East Quarterly*, Vol. 9, No. 4, 2002, pp. 13-20.

גם לחיזוק משמעותי של יכולות האמל"ח הכימיים של סוריה.⁷¹ אם כך, סוריה עשויה אפוא לזכות בביטחון עצמי צבאי גובר, באמצעות שילובו והטמעתו של המאגר העיראקי שהועבר אליה.

בניגוד לכך, אם החומרים מוסתרים בתוך עיראק, הרי שהיכולת לשקם את המאגר העיראקי של אמל"ח כימיים וביולוגיים ולהביאו למצב מבצעי מוטלת בהחלט בספק.

■ עדכון

מ אז סגירתו (ביולי 2005) של גיליון ינואר 2006 של התקופון International Journal of Intelligence and CounterIntelligence, בו נתפרסם המאמר שלעיל, התווסף מידע שראוי יהיה לציין ולתת עליו את הדעת, כמפורט להלן (תמצית המידע מוצגת באופן כרונולוגי, המלמד על מהלך ההתפתחויות, ותומך באנטיתזה שנדונה במאמר זה):

במוסול נתגלה מצבור של 1,500 גלון חל"כ (אוגי 2005). פקחי האו"ם לא היו מסוגלים לעולם למצוא, במובן של ששים ידם על, נשק כימי וביולוגי בעיראק. כך למשל בשנת 97' הוחבא בעיראק מצבור של מכלים מיוחדים ובהם נשק ביולוגי, בקולג'י הלאומי למלחמה ובשדה תעופה סמוך, אך הועלם משם במשאיות עם הגיעם של פקחי האו"ם (ספט 2005).

צדאם חוסיין החל להיערך לפלישה אמריקאית לאחר נאומו של בוש מוסט מיינט ב-2002 ובתוך כך להשמיד נשק השמדה המונית של עיראק או להעבירו למדינות אחרות, בעיקר לסוריה. החל מקיץ 2002, היו לרשות העיראקים חודשים כדי לסלק את תיקיהם וליצור סיפורי כיסוי. במקרה העיראקי, האגמים והנהרות היו חדר הרחצה, וסוריה הייתה הדלת האחורית (אוקי 2005).

הרמטכ"ל לשעבר, משה יעלון, ציין כי "צדאם חוסיין העביר נשק כימי אל סוריה בשנת 2003, ששה שבועות לפני

תחילת המלחמה" (דצמבר 2005).

גנרל גורגס סאדה, סגן מפקד חיל האוויר העיראקי לשעבר, ציין כי "בשנת 2002 הועבר נשק השמדה המונית מעיראק לסוריה על ידי 56 טיסות של שני מטוסי בואינג אזרחיים של חברת התעופה הלאומית של עיראק, לאחר שהפכו אותם ממטוסי נוסעים למטוסי תובלה תוך עקירת המושבים שבהם" (ינואר 2006).

ארבעה בונקרים מבוטנים באופן יוצא דופן – שלושה באזור נאסיריה ואחד בנמל אוס-קאסר – נתגלו בתקופת מרץ-יולי 2003, בהכילים ככל הנראה נשק כימי וביולוגי, אך לא נפרצו לצורך בדיקת תכולתם (פבר' 2006).

בהקלטה של דיון שקיים צדאם חוסיין עם יועציו (בשנות התשעים) נאמר: "לא נודה בפני פקחי האו"ם על תוכנית הנשק הביולוגי ונמשיך להחביא נשק כימי שבקימו הודיננו" (מרץ 2006).

חומר מתועד מצביע על שיתוף פעולה הדוק בין עיראק לבין אל-קעידה ובכלל זאת בתחום של טרור באמצעות חומרי לחימה כימיים וביולוגיים (אפריל 2006).

פקיד בפנטגון הדליף שני מסמכים שנתפסו בעיראק: האחד, מספטמבר 2000, כולל חוזה ליצור שלוש אמפולות אנתרקס והשני, מאוגוסט 2001, כולל חוזה ליצור של חמישה ק"ג גז חרדל (מאי 2006) (הערת המחבר: כמות האנתרקס מתאימה לפיגוע שבוצע בארה"ב על ידי מתבני האנתרקס, ואף ידוע כי אבקת האנתרקס שהייתה במכתבים יוצרה לפחות שנה קודם לכן).

מאז 2003, גילו כוחות הקואליציה בעיראק כ-500 פגזי ארטילריה המכילים חרדל וסארין ("שעברו דגרדציה אך עדיין מסוכנים ובאופן פוטנציאלי קטלניים"). מונח כי קיימים נוספים, שלמעשה הולכים ומתגלים, אך מדווחים באופן חלקי. צירלס דולפר, שעמד בראש "הקבוצה לסריקת עיראק", ציין כי הקבוצה העריכה באופן מלא פחות מרבע אחוז של מעל 10,000 מקומות מסתור שידוע כי קיימים ברחבי עיראק (יוני 2006).